

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΚΘ΄ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

16-18 Μαΐου 2008

&

ΚΗ΄ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

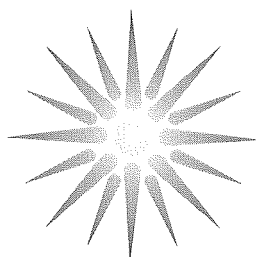
(Μέρος Β΄)

25-27 Μαΐου 2007

Π ρ α κ τ ι κ ά

Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος – Ελένη Καρασαββίδου

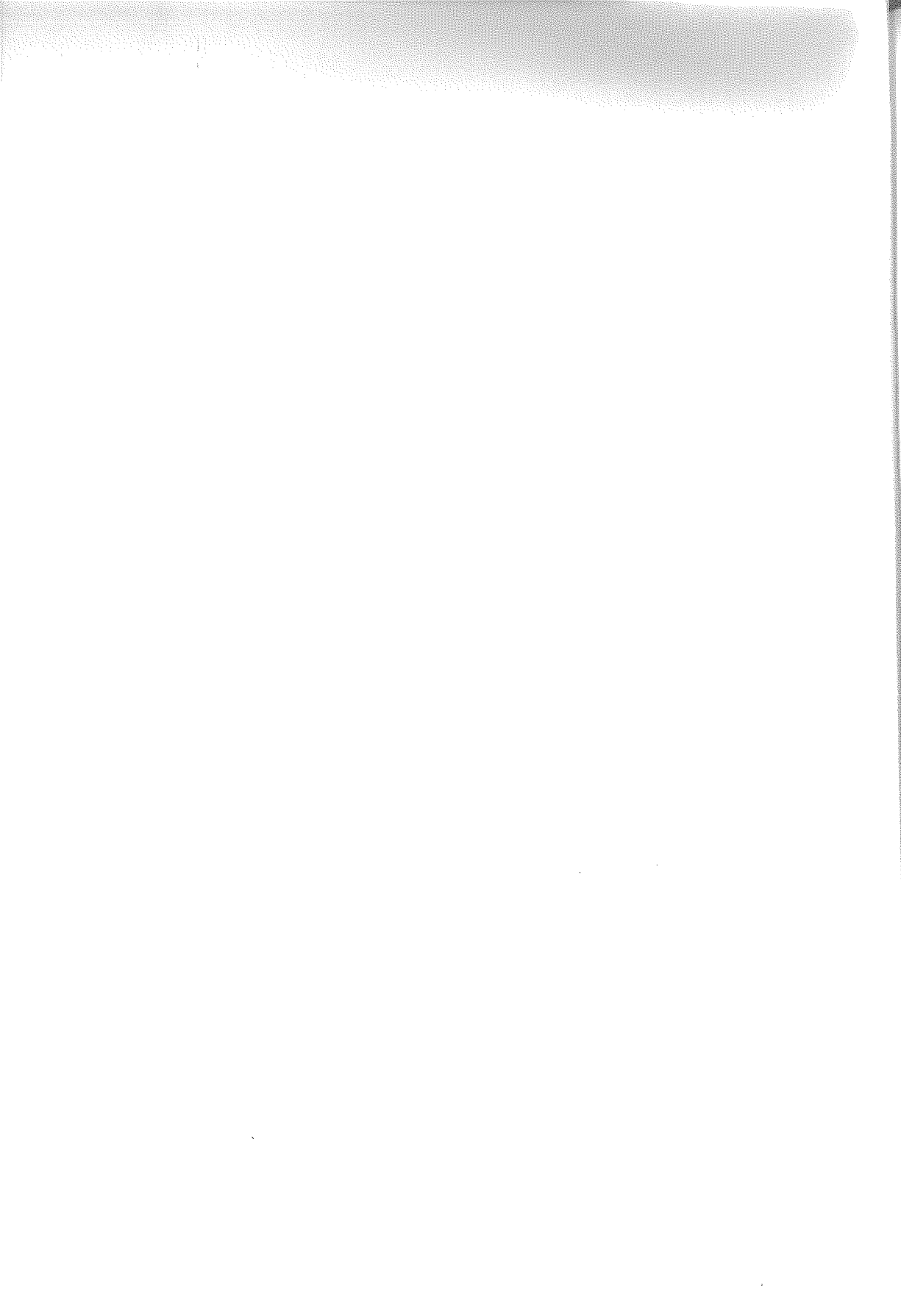
*Το ολοκαύτωμα του Χορτιάτη. Η "κατασκευασμένη αληθοφάνεια"
της ιστορικής αφήγησης και η προσωπική μαρτυρία ως παράγοντας
αναδιοργάνωσης της ιστορικής πραγματικότητας.*

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2009

Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος – Ελένη Καρασαββίδου

*Το ολοκάτωμα του Χορτιάτη. Η "κατασκευασμένη αληθοφάνεια"
της ιστορικής αφήγησης και η προσωπική μαρτυρία ως παράγοντας
αναδιοργάνωσης της ιστορικής πραγματικότητας.*

Η νεότερη και σύγχρονη Ιστορία κατακλύζεται από έναν όγκο τεκμηρίων προς διερεύνηση, που σηματοδοτεί μία μεθοδολογική ποικιλία προσέγγισης και εγείρει πολύ συχνά σοβαρότατες διχογνωμίες μεταξύ των ερευνητών. Ένα από τα ουσιαστικότερα συνθήματα του Γαλλικού Μάη, 40 χρόνια του οποίου συμπληρώνονται τούτο το μήνα, δήλωνε "*Το μόνο μας καθήκον απέναντι στην Ιστορία είναι να την ξαναγράψουμε*". Πώς μπορεί να ξαναγραφεί όμως κάτι που στηρίζεται, υποτίθεται, σε επαρκείς αρχές και τεκμήρια; Οι συνυποδηλώσεις του συνθήματος θέτουν ευδιάκριτα το ζήτημα της αντίθεσης μεταξύ της μίας και επίσημης και των περισσότερων, ανεπίσημων, ιστοριογραφιών. Η σύγκλιση επιστημών και γνωστικών πεδίων, καθώς και οι διεπιστημονικοί μέθοδοι που καθιέρωσαν διεθνώς, έκαναν κατανοητό πως τόσο στην ανάγνωση, όσο και στην καταγραφή της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας, παρεισδύουν παράγοντες που καθιστούν ασαφή τα όρια μεταξύ ιστορικού τεκμηρίου και προσωπικής αφήγησης. Μέσα από τέτοιες διαδικασίες, ερευνητές όπως ο Grossman και εμβληματικά πανεπιστήμια όπως το Harvard (έχει ήδη καθιερώσει Committees on Degrees in History and Literature), ξεκίνησαν μία διαδικασία σύζευξης της ιστορικής αλήθειας και της προσωπικής, λογοτεχνικής αφήγησης. Σύμφωνα άλλωστε με τους Freire και Macedo "*Η λογοτεχνία δεν αφορά απλά το να διαβάζουμε τις λέξεις, αλλά -σημαντικότερο- να διαβάζουμε τον κόσμο*".¹

Η κοινωνιογλωσσολογία και η διαρκής ανάπτυξη των πολιτισμικών σπουδών, μας επέτρεψε να διακρίνουμε πως πίσω από τους ουδέτερους και δημιουργημένους από τις "ιστορικές ανάγκες" μηχανισμούς ή τα κείμενα, και τις απορρέουσες οπτικές ή ορολογίες, κρύβονται ιδεολογικές επιλογές που σκοπεύουν στην αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών, πολιτικών και εκπαιδευτικών συντεταγμένων. Τέτοιες προσεγγίσεις έθεσαν επί τάπητος ένα σημαντικό ζήτημα, όχι με σκοπό την ακύρωση της ιστορικής επιστήμης όπως την ξέραμε, αλλά της εμβάθυνσής της. Ισχυρίστηκαν ή απέδειξαν κατ' άλλους και κατά τόπους, ότι υπάρχουν περιπτώσεις που ακόμη και το τεκμήριο, ή μάλλον η επιλογή του ποιο τεκμήριο θα χρησιμοποιηθεί και θα προβληθεί, ξεπερνά την αντικειμενικότητα κάθε πλαισίου κι αποτελεί καταγραφή όχι μόνο των γεγονότων, αλλά των περιορισμών, των αντιθέσεων και των επιλογών που υφίστανται σύμφωνα με τις κοινωνικοπολιτισμικές και πολιτικές λειτουργίες σε έναν συ-

1 P. Freire and D. Macedo, *Literacy: Reading the word and the world*, MA: Bergin and Garvey, South Hadley 1987, p.7.

γκεκριμένο τόπο και σε μια καθορισμένη χρονικά εποχή. Όπως άλλωστε έχει επισημάνει ο Foucault, η χρήση ορισμένων γλωσσικών "αυτονόητων" σε ποικίλα κείμενα, ουσιαστικά προβάλλει ως ουδέτερες τις συγχρονικές και ιστορικές περιστάσεις και τις εξουσιαστικές σχέσεις, αποκρύβοντας έστω κι έμμεσα ότι αυτές διαμορφώνονται από την εκάστοτε κοινωνικο-πολιτισμική ιεραρχία.²

Από τα μέσα της δεκαετίας του '60, αλλά κυρίως μετά τη μεταπολίτευση η πολιτικοποίηση των πανεπιστημίων και η πολιτική στράτευση έγινε ημι-αναγκαιότητα για πολλούς ιστορικούς κι αυτό είχε αναπόφευκτα στρεβλωτικές επιπτώσεις στο έργο τους. Σήμερα που οι ιδεολογίες τίθενται υπό αμφισβήτηση, οι ανανεώσεις επισπεύδονται και διενεργούνται ευρύτερες ανακατατάξεις, η ζήτηση της ιστορίας μεταβάλλεται. Οι φιλοδοξίες για μια ολική ιστορία εξανεμίζονται. Κι ενώ συχνά γίνεται λόγος για μια ανασύνθεση και έναν μετασχηματισμό του πολιτικού τοπίου, ορισμένοι νεότεροι ιστορικοί αποτινάζουν με... αγαλλίαση τις... έντονα ιδεολογικοποιημένες πρακτικές διαπραγμάτευσης ιστορικών θεμάτων του πρόσφατου παρελθόντος. Η θεώρηση της ιστορίας αλλάζει και στο πλαίσιο αυτό εγκωμιάζεται η αναθεώρηση της. Όπως δήλωσε ο Fernand Braudel από το 1985 *"Η Ιστορία, αντικείμενο ακατάπαυστης διεύρυνσης είναι καταδικασμένη στο νεωτερισμό, σε διαδοχικές και αναπόφευκτες ανανεώσεις. Διότι μπορεί μεν κάθε κοινωνία να στρέφεται αναγκαστικά προς το παρελθόν της για να εξηγήσει τον εαυτό της, για να βρει εκτός του παρόντος χρόνου άλλοθι, καταφύγια ή δικαιολογίες ή ακόμη και παραμυθίες, αλλά ταυτοχρόνως περιμένει νέες απαντήσεις στα νέα ερωτήματα που τη βασανίζουν"*.³ Είναι απαραίτητο συνεπώς από τη μια μεριά να διαθέτουμε μια ευρύτατη οπτική της ιστορίας και όχι μία περισταλτική και ακρωτηριασμένη αντίληψή της, αναγνωρίζοντας ότι δεν είναι αποκλειστικά οικονομική και κοινωνική, αλλά επίσης πολιτισμική, θρησκευτική, των πολιτικών ιδεών κ.τ.λ. Είναι όμως και επιβεβλημένο από την άλλη να διατηρούμε επιφυλάξεις απέναντι σε μια εύκολη, «πρόθυμη» και απλουστευτική διάθεση αναθεώρησης, από την οποία πηγάζουν ιδιάζουσες ανταπάτες. Ανάλογες τάσεις μπορεί να αποφέρουν πρόσκαιρα φήμη, τιμές, εξουσία, αλλά οι παρενθέσεις κλείνουν σύντομα. Οι μόδες αν και ασκούν μια διάχυτη επίδραση στην έρευνα και συχνά ανταποκρίνονται σε ιδιαίτερα κοινωνικά αιτήματα είναι χωρίς επαύριο. Η πολυπλοκότητα των δεσμών μεταξύ της πολύμορφης ζήτησης και της ιστορικής παραγωγής σε όλες τις εκφάνσεις της δημιουργεί ένα εύθραυστο σύστημα που εύλογα μας κάνει να αναρωτηθούμε αν θα πρέπει να υπο-

2 M. Foucault, "The Discourse on Language" translation appears as an appendix to the *Archaeology of Knowledge* trans. A. M. Sheridan Smith, Pantheon, New York 1972, pp. 215-37.

3 G. Thuillier – J. Tulard, *Οι Ιστορικές Σχολές*, μτφρ. Κική Καψαμπέλη, Ινστιτούτο του Βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1992, σ. 10.

ταχθούμε σε επικίνδυνες παραμορφώσεις, σε μερικές και μεροληπτικές θεωρήσεις. Σ' αυτό συντείνουν και τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η πανεπιστημιακή έρευνα, συχνότατα αφηρημένη και ξεκομμένη από τη ζωή του κοινωνικού σώματος, η ανησυχία περιέργεια του οποίου δεν ικανοποιείται πάντα. Καθώς ο ιστορικός ζει μέσα στον προκατασκευασμένο κόσμο της έρευνας κινδυνεύει να αποκοπεί από τις ζωντανές δυνάμεις, οι οποίες του είναι στην πραγματικότητα απολύτως απαραίτητες.

Η τυπολογία της ιστορίας όμως δεν είναι απλή υπόθεση και τα πράγματα περιπλέκονται ακόμα περισσότερο με την ανάλυση των αυτόνομων συστημάτων των τομέων ιστορίας τα οποία έχουν βεβαίως τις εσωτερικές του συγκρούσεις και τις αναπτυξιακές τους δυσχέρειες, αλλά και τους δικούς τους ρυθμούς αύξησης. Κι αυτό γιατί το σύστημα παραγωγής δεν αφορά μόνο την ιστορία όπως διδάσκεται από τους ιστορικούς των Φιλοσοφικών Σχολών, αλλά επίσης την ιστορία των αυτόνομων και ιδιαίτερα ανομοιόμορφων επιστημονικών κλάδων: λογοτεχνική ιστορία, ιστορία της τέχνης, των επιστημών, ιστορία του δικαίου και των νομικών τεχνών, ιστορία των πολιτικών ιδεών, της φιλοσοφίας. Επίσης, το σύστημα παραγωγής – αντίθετα με ό,τι πιστεύουν μερικοί – δεν είναι καθαρά πανεπιστημιακό: το μέγιστο τμήμα του απορρέει όχι από διδάσκοντες ή ερευνητές, αλλά από μη επαγγελματίες ιστορικούς. Μάλιστα συχνά ο ρόλος τους είναι πρωταρχικός, γιατί οι επιστημονικές γνώσεις των εξ επαγγέλματος ιστορικών αποδεικνύονται κατά καιρούς εξαιρετικά περιορισμένες. Η έκρηξη αυτή των αναρίθμητων θεωρήσεων δεν πρέπει να αντιμετωπιστεί ως ένας ανεξέλεγκτος και άρα ανησυχητικός διασκορπισμός, αλλά ως η δημιουργία ενός πλουραλιστικού αρχείου αποδεικτικών στοιχείων. Η μαρτυρία του Γιώργου Φαρσακίδη και το βιβλίο του Θεόδωρου Βαλαχά, όπως θα δούμε παρακάτω, έρχονται να πιστοποιήσουν στο ερευνητικό επίπεδο όσα προηγούμενα έχουμε αναπτύξει.

Η μετεμφυλιακή Ελλάδα, ως κράτος νικητών και ηττημένων, υπήρξε ένας τόπος και χρόνος που η επίσημη ιστοριογραφία ανέγνωσε στοιχεία του με συγκεκριμένο τρόπο ή και αγνόησε, ηθελημένα ή όχι - θα τεθεί το ζήτημα με ενάργεια κάποτε, και πρόβαλε συχνά ως θέσφατα ή "πρωτεύουσας σημασίας" διηγήσεις και δευτερεύοντα τεκμήρια. Το ολοκάτωμα του Χορτιάτη υπήρξε για την εθνική ιστοριογραφία ναυαρχίδα στην προσπάθεια αιτιολόγησης μετεμφυλιακών πρακτικών ιδίως σε τοπικό επίπεδο και πολλά έχει να προσφέρει η παράλληλη συνεξέτασή του με παρόμοια γεγονότα εκτός ελλαδικού χώρου. Μια τέτοια συγκριτική διερεύνηση θα αναδείξει τα "πολύτιμα εργαλεία" που χρησιμοποιήθηκαν για να παγιωθούν ο αντικομμουνισμός και η παθητικότητα (μέσα από την καταγγελία της αντίστασης) στη διαδικασία νομιμοποίησης της κοινωνικοπολιτικής ιεραρχίας στην μεταπολεμική Μεσόγειο και στην ψυχροπολεμική Ευρώπη. Αυτό που έγινε στο Χορτιάτη στις 2 Σεπτεμβρίου του 1944 συνιστά ένα από τα θέματα ταμπού της ελληνικής, αλλά και της διεθνούς ιστοριο-

γραφίας, καθώς αποτυπώνει ανάγλυφα το κλίμα μιας ολόκληρης εποχής, αναδεικνύει συλλογικές δράσεις και συμπεριφορές και προοικονομεί τις εμφυλιακές και μετεμφυλιακές περιπέτειες της χώρας. Χρειάστηκε να περάσουν πάρα πολλά χρόνια για να καταγραφούν από μελετητές της περιόδου – τις περισσότερες φορές όχι επαρκείς και νηφάλιους – οι μαρτυρίες των επιζώντων και να αξιολογηθούν συγκριτικά τα γεγονότα. Και είναι ενδεικτικό ότι ήταν η λογοτεχνία που προσπάθησε να σώσει την ιστορική μνήμη και να υπαινιχθεί την ανάγκη έρευνας, αφού εκείνη την εποχή μπορούσε να θέσει το ζήτημα με μεγαλύτερη ελευθερία κι ενάργεια από την καθαυτό πολιτική και κοινωνική ατζέντα. Χαρακτηριστικό των πολύ στενών σχέσεων μεταξύ Λογοτεχνίας και Ιστορίας ότι αφορμή για κάποιους από αυτούς⁴ αποτέλεσε η "κειμενική" έκκληση του Γιώργου Ιωάννου: "*Ποιος θα τα καταγράψει αυτά και τότε επιτέλους θα το κάνει*;"⁵

Ο Φαρσακίδης, σύγχρονος ιστοριογράφος των γεγονότων που αφηγείται και επιχειρεί να αναπαραστήσει, βρέθηκε από την αρχή αντιμέτωπος με μια πληθώρα αναφορών με περιεχόμενο τελείως διαφορετικό από τη δική του εκδοχή. Ο Φαρσακίδης είναι ένας από τους πρωταγωνιστές εκείνης της ημέρας, αφού στα 18 του χρόνια συμμετείχε στην αντάρτικη ομάδα του Ε.Λ.Α.Σ. που είχε εγκαταστήσει φυλάκιο στην περιοχή της "Καμάρας". Στην πρώτη του συνέντευξη στην εφημερίδα "Χορτιάτης 570"⁶ προκειμένου να προσδώσει εξηγητική αξία στα γεγονότα που ιστορεί οργανώνει και εντάσσει την πλοκή τους μέσα από μια αφήγηση λογοτεχνικού τύπου. Μερικά χρόνια αργότερα τα ίδια γεγονότα απεικονισμένα το λογοτεχνικό τους μανδύα επανέρχονται στο υπό έκδοση βιβλίο του με τίτλο *Η "επαίσχυντη" Συμφωνία και το ολοκαύτωμα του Χορτιάτη*. Όλες οι σχετικές πληροφορίες είναι εμπλουτισμένες αφηγήσεις από το προσωπικό ανέκδοτο ημερολόγιο του συγγραφέα, το οποίο είχαμε τη δυνατότητα να συμβουλευτούμε.⁷ Ο Θεόδωρος Βαλαχάς εντάσσεται κι αυτός στην κατηγορία

4 Έλ. Αλμετίδου – Κουτσιάλη, *Το ολοκαύτωμα του Χορτιάτη*, Εκδοτική Ομάδα, Θεσσαλονίκη χ.χ. σσ. 7-8.

5 Στο *Δικό μας αίμα* ο αφηγητής του Ιωάννου εμφανίζεται οργισμένος και απογοητευμένος για τον τρόπο καταγραφής, ελλιπής πληροφόρησης, παρουσίας ή και αποσιώπησης των ιστορικών γεγονότων της κατοχικής περιόδου στη Θεσσαλονίκη, σε αντίθεση με τον αποθησαυρισμό των αντίστοιχων στην Αθήνα. Θα μνημονεύσει παραδειγματικά το στρατόπεδο του Παύλου Μελά, το Γεντί-Κουλέ που πρέπει να ανακηρυχτεί σε μουσείο της φρίκης, τις αμέτρητες εκτελέσεις στο Κόκκινο Σπίτι και στο Χατζή-Μπαχτσέ, το κάψιμο του Χορτιάτη και το Τμήμα Μεταγωγών. Εκείνο μάλιστα που τον στεναχωρεί ιδιαίτερα είναι ότι οι λόγιοι της Θεσσαλονίκης, που επιχειρούν μια τέτοια καταγραφή, τρομοκρατούνται από "κάτι φριχτά εντόπια οντόρια, κατωτάτης υποστάθμης κριτικοί και λογοτέχνες, που αποθαρρύνουν τις προσπάθειες αυτές, και που έχουν αναγάγει τον χαντουμισμό τους σε υψηλό καλλιτεχνικό δόγμα". Γ. Ιωάννου, *Το δικό μας αίμα*, Κέδρος, Αθήνα 1980, σσ. 93-94.

6 Γ. Φαρσακίδης, «Ήμουν κι εγώ εκεί...», *Χορτιάτης 570*, αρ. φυλ. 80, Χορτιάτης 2000, σσ. 8-9.

7 Ο συγγραφέας πολύ ευγενικά μας επέτρεψε να κάνουμε χρήση των στοιχείων που παραθέτει.

των μη ειδικών επιστημόνων της ιστορίας, κάτι που σπεύδει να δηλώσει από την αρχή,⁸ και ωθείται στην καταγραφή των γεγονότων από προσωπικούς λόγους, καθώς υπήρξε ένας από τους 2300 κατοίκους που ζούσαν το 1944 στο Χορτιάτη και γιος του καπετάνιου Φωτεινού (Γεώργιου Βαλαχά) του Επονίτικου Λόχου από το Χορτιάτη. Ο Βαλαχάς στηρίζεται κυρίως στο πολύ σημαντικό και αδημοσίευτο μέχρι σήμερα αρχείο και στο ημερολόγιο του Γεώργιου Α. Κυρκιμιτζή (καπετάν Χορτιάτη), το οποίο ο τελευταίος διατηρούσε κατά τη θητεία του στη σχολή αξιωματικών του Ε.Λ.Α.Σ., καθώς και στη γραπτή μαρτυρία του Γιώργου Φαρσακίδη. Κοινό σημείο των δύο ιστορικών είναι η προσπάθεια ανατροπής των χαλκευμένων εκδοχών και των εσκεμμένων ιστορικών παραποιήσεων σχετικά με την τραγωδία του Χορτιάτη που για χρόνια επικρατούσαν.

Η συνοπτική αποτύπωση του σχετικού "μύθου" θέλει στις 2 Σεπτέμβρη του 1944 δύο υπάλληλους της Ύδρευσης Θεσσαλονίκης συνοδευόμενους από έναν Γερμανό γιατρό να κατευθύνονται για τη χλωρίωση της πηγής της Αγίας Παρασκευής του Χορτιάτη, από την οποία κατά την περίοδο εκείνη υδρευόνταν μέρος της Θεσσαλονίκης. Οι αντάρτες του Ε.Λ.Α.Σ. γνωρίζοντας ότι η ενέργεια αυτή επαναλαμβάνονταν κάθε δεκαπενθήμερο (σύμφωνα με μερικούς κάθε Σάββατο) έστησαν ενέδρα στη θέση "Καμάρα" (ρωμαϊκό υδραγωγείο), σκότωσαν τον έναν από τους δύο Έλληνες (Γ. Σιδερίδη) και το Γερμανό γιατρό και τραυμάτισαν ελαφρά το δεύτερο (Κλ. Τερζόπουλο). Η εσκεμμένη, επιπόλαια και εγκληματική αυτή ενέργεια αποτέλεσε την αφορμή και την αιτία για τη "δικαιολογημένη" πλέον αντίδραση των Γερμανών, οι οποίοι μη μπορώντας να βρουν τους πραγματικούς ενόχους άντρες του Ε.Λ.Α.Σ., στράφηκαν με πρωτοφανή μανία (συνεπικουρούμενοι από τα γερμανοφορεμένα Τάγματα Ασφαλείας) απέναντι στους άμαχους κατοίκους. Η συνέχεια, που δεν ανήκει φυσικά στη σφαίρα του μύθου, είναι γνωστή και μόνο σιωπή και απόλυτο σκεπτικισμό μπορεί να προκαλέσει. Γερμανοί, αλλά κυρίως οι Έλληνες συνεργάτες τους βίασαν, κατακρεούργησαν, έκαψαν και σκότωσαν αδιακρίτως από νήπια μέχρι ενενηντάχρονους γέροντες. Τελικός απολογισμός 147 δολοφονημένοι αθώοι πολίτες. Το γιατί και πώς συγκροτήθηκε ο μύθος αυτός, μέσα από τόσο αντιφατικές και αλληλοαναιρούμενες αφηγήσεις και μαρτυρίες, που συχνά αγγίζουν και ξεπερνούν τα όρια του ψυχολογικού παραλόγου, θα εξετάσουμε στη συνέχεια. Πρώτα όμως θα πρέπει σύντομα να παραθέσουμε τα πραγματικά γεγονότα, όπως αυτά προκύπτουν από τη διασταύρωση των πρωτογενών πηγών.

8 Θ. Βαλαχάς – Δ. Θεοχάρη, *Ό,τι απόμεινε από τη μέρα εκείνη, η μνήμη είναι*, Χορτιάτης 570, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 25.

Όπως προκύπτει από το ημερολόγιο του Γιώργου Φαρσακίδη, στις 2 Σεπτέμβριου του 1944 το πρωί διμοιρία του 2^{ου} Λόχου του 31^{ου} Συντάγματος του Ε.Λ.Α.Σ. υπό τον Βάϊο Ρικούδη διατάχθηκε να εγκαταστήσει φυλάκιο έξω από το χωριό στη θέση του ρωμαϊκού υδραγωγείου, καθώς υπήρχαν πληροφορίες για μετακίνηση μέσω Χορτιάτη και προορισμό το Αδραμέρι μεγάλου αριθμού Γερμανών και ταγματасφαλιτών.⁹ Γύρω στις δέκα η ώρα (10.00 π.μ.) εμφανίστηκε ένα ελληνικό αυτοκίνητο. Ο Ρικούδης βλέποντας ότι είχε να κάνει με Έλληνες, έριξε μια προειδοποιητική βολή στον αέρα και τους φώναζε να σταματήσουν. Το αυτοκίνητο παρά τις προειδοποιήσεις δεν ακινητοποιήθηκε και οι επιβαίνοντες σ' αυτό στην προσπάθειά τους να διαφύγουν δέχτηκαν πυρά από την πεντάδα του πολυβόλου που κάλυπτε το χώρο με αποτέλεσμα να σκοτωθεί ο ένας από τους δυο υπαλλήλους και να τραυματιστεί ο άλλος στο πόδι. Με το σκεπτικό ότι με τους πυροβολισμούς η θέση τους προδόθηκε, οι άντρες του Ε.Λ.Α.Σ. αποσύρθηκαν. Μιάμιση περίπου ώρα αργότερα, μέσα στο χωριό, ο Γιώργος Φαρσακίδης, ο Σταύρος Δήμου (Σταύρακας) και ο Παντελής¹⁰ διατάχθηκαν από τον Διοικητή του 1^{ου} Λόχου καπετάν Χορτιάτη, να επιστρέψουν και να επανεγκαταστήσουν το φυλάκιο. Περίπου στις εντεκάμιση (11.30 π.μ.) πλησίασε ένα γερμανικό αναγνωριστικό αυτοκίνητο. Κατά την μάχη που ακολούθησε, τραυματίστηκε βαριά ο νεαρός Γερμανός οδηγός του, ενώ οι άλλοι δυο Γερμανοί, βάζοντας με τα αυτόματα κρύφτηκαν στη πυκνή βλάστηση και παρά την προσπάθειά εντοπισμού τους, κατάφεραν τελικά να διαφύγουν. Ο τραυματίας στάλθηκε για περίθαλψη στη έδρα του Λόχου μαζί με τον οπλισμό που υπήρχε στο αυτοκίνητο. Το γερμανικό αυτοκίνητο πυρπολήθηκε και στη συνέχεια αφαιρέθηκαν οι τρεις ρόδες του, που συμπτωματικά δεν είχαν καεί, με σκοπό να χρησιμοποιηθούν ως υλικά κατασκευής υποδημάτων. Μετά την παρέλευση μιάμισης ή δύο ωρών (σίγουρα πριν από τις 14.00 μ.μ.) φάνηκαν τα πρώτα γερμανικά αυτοκίνητα που πλησίαζαν αργά και διερευνητικά το χωριό.¹¹ Ο Φαρσακίδης με το Δήμου έφυγαν τελευταίοι απ' το χωριό, τρέχοντας κυριολεκτικά για να προλάβουν το Λόχο που συνόδευε μεγάλη φάλαγγα αμάχων κατοίκων του Χορτιάτη. Με τα πάθη του Εμφυλίου και νωπά ακόμα

9 Η πολύ σημαντική αυτή πληροφορία αντλείται από αρχείο του Καπετάν Χορτιάτη, όπως αυτό παρατίθεται στο βιβλίο του Θεόδωρου Βαλαχά και αφορά ενημέρωση μέσω επιστολής του Καπετάν Φλωριά προς τον Καπετάν Χορτιάτη την 1 Σεπτεμβρίου του 1944, "Έχω μια πληροφορία από τον υπεύθυνο του Πανοράματος ότι πρόκειται να κινηθεί δύναμις τ. Α. με γερμανούς προς Χορτιάτη με κατεύθυνση Αδραμέρι και μια φάλαγγα από Σέδες προς Αδραμέρι". Θ. Βαλαχάς – Δ. Θεοχάρη, *ό.π.*, σσ. 64-66.

10 Ο Παντελής εγκατέλειψε τους συντρόφους του κατά τη διάρκεια της συμπλοκής με τους Γερμανούς που επακολούθησε.

11 Τη χρονική αλληλουχία παράθεσης των γεγονότων από το Φαρσακίδη πιστοποιούν πάντως και οι μαρτυρίες όσων επέζησαν της τραγωδίας, όπως αυτές παρατίθενται από το Θ. Βαλαχά και την Έλ. Αλμετίδου.

τα τραύματα από την τραγωδία του Ολοκαυτώματος η Αντίσταση βρέθηκε υπόδικη με τιμητές τους συνεργάτες των Γερμανών και ο Ρικούδης καταδικάστηκε σε πολύχρονη κάθειρξη για το φόνο ενός ανύπαρκτου Γερμανού γιατρού, σύμφωνα με όσα ξέρουμε, και του Έλληνα υπαλλήλου της ύδρευσης.

Αν προσέξουμε, και είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον αυτό το σημείο, η ίδια η επίκληση της ιδιότητας του γιατρού, μας εισάγει από το χώρο της επιστημονικής ιστοριογραφίας στο χώρο της λογοτεχνίας. Όχι μόνο γιατί η ύπαρξη του γιατρού δεν αποδείχτηκε ποτέ, αλλά γιατί ως "αστικός μύθος" της πόλης, χρησιμοποιήθηκε ώστε να δομηθεί το δίπολο μιας ταυτότητας. Αυτής του βάρβαρου αντάρτη-συμμοριτή και του φιλόνητου, καθωσπρέπει εμφυλιακού νικητή, που συνεργάστηκε, όταν έπρεπε, με τις δυνάμεις κατοχής. Όχι τυχαία, άλλωστε, η μετεμφυλιακή Ελλάδα, βρισκόταν σε διαδικασία μετάβασης, αφού έπρεπε να "διαπραγματευτεί" με το συλλογικό της φαντασιακό και να επανεφεύρει μια ταυτότητα μέσα από διαδικασίες που δεν αφορούσαν μόνο το διάλογο, τη συνεργασία ή την αντιπαλότητα με τον ξένο (Γερμανοί ως παρελθόν, Αγγλοσάξωνες κι Αμερικανοί ως παρόν), αλλά και τον "εσωτερικό" διάλογο με τον εαυτό της, δηλαδή με το οικείο (Δεξιά - Αριστερά).

Όπως έχει υποστηριχθεί σε περιόδους που οι ταυτότητες βρίσκονται υπό διαπραγμάτευση, αναπτύσσονται συστήματα λόγου που έχουν ευθεία αναφορά και επίδραση στη λεγόμενη «πόλωση της κατασκευής». ¹² Ο λόγος μετατρέπεται, έτσι σε κοινωνική δράση, αφού οι "ταυτότητες" γίνονται εύπλαστα και συγκεκριμένων κατηγοριών ρητορικά εργαλεία, που χρησιμοποιούνται για να έχουν μικρο-κοινωνιολογικά αλλά και μακρο-κοινωνιολογικά αποτελέσματα, ¹³ όπως αυτά που επεδίωκε το ελληνικό μετεμφυλιακό κράτος.

Μεθοδολογικά λοιπόν, το ρετουσάρισμα της ιστορίας προς όφελος της μιας πλευράς, με την υπερ-προβολή ενός λογοτεχνικού ήρωα (του νεκρού, νεαρού γιατρού που πρόσεχε μέσω της χλωρίωσης την υγιεινή του πολυτίμου νερού κι άρα την υγεία των "απλών πολιτών") και την υποβάθμιση των ωμοτήτων που στην περίπτωση του Χορτιάτη διεπράχθησαν κυρίως από τοπικούς, Έλληνες, συνεργάτες των ναζί (εναντίον των απλών πολιτών...), θέτει το ζήτημα της χρήσης του ολοκαυτώματος όχι ιστοριογραφικά, μα ως "οικο-συστημικό ζητούμενο" (Foucault), ¹⁴ με ιστοριογραφικό μανδύα. Ζητούμενο δηλαδή που διαμορφώνεται από τα κοινωνικο-πολιτισμικά χαρακτηριστικά του ελληνικού χώρου, όπως αυτά εξελίσσονται στο πέρασμα των αιώνων (με σεβασμό στην

12 D. Edwards, *Discourse and Cognition*, Sage, London 1997, and J. Potter, M. Wetherell, *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behaviour*, Sage, London 1997.

13 D. Edwards, J. Potter, 1992, *Discursive Psychology*, Sage, London 1992.

14 M. Foucault, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences* Gallimard, Paris 1963.

παιδεία και στο συμβολισμό του γιατρού), όσο και από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εκάστοτε ιδεολογίας (π.χ. της μετεμφυλιακής) ως μιας προσέγγισης, η οποία συνθέτει μια γενική θεώρηση του κόσμου. Προσέγγιση σχεδόν μεταφυσική στη σύλληψη της, με λογοτεχνικά στοιχεία εύπλαστης λαϊκής συγκίνησης στη στρατηγική της και, βέβαια, πολιτική στην πρακτική της, όπως επίσης διαμορφώθηκε από συγχρονικές και διαχρονικές κοινωνικοπολιτικές και ιστορικές συντεταγμένες.

Να σημειωθεί ότι το σε χρήση υδραγωγείο της Αγίας Παρασκευής, η "μάννα", όπου οι υπάλληλοι έριχναν το χλώριο (φάρμακο), βρίσκεται στη ακριβώς αντίθετη πλευρά του χωριού, στο δασωμένο βουνό και οι αντάρτες, μπορούσαν να αιχμαλωτίσουν στο σημείο εκείνο με ιδιαίτερη ευκολία, τους απεσταλμένους της Ύδρευσης και πιθανούς Γερμανούς συνοδούς τους, χωρίς να διακινδυνεύουν σε τέτοιο βαθμό τη ζωή τους στήνοντας ενέδρα μόλις λίγα χιλιόμετρα από την έδρα των Γερμανών. Η μαρτυρία του Φαρσακίδη, όπως έχει αποτυπωθεί στο προσωπικό του ημερολόγιο τουλάχιστον, όχι μονάχα ανατρέπει το μύθο για τα αίτια και την αφορμή του ολοκαυτώματος του Χορτιάτη, αλλά και παρέχει μια σειρά πειστικών εξηγήσεων για τους λόγους που οδήγησαν σ' αυτό, όπως θα δούμε παρακάτω.

Αντίθετα ανακρίβειες διαπιστώνουμε εξ αρχής στις προσωπικές διηγήσεις του ημερολογίου του καπετάν Χορτιάτη, σχετικά με το θέμα που διερευνούμε, όπως αυτό παρατίθεται στο βιβλίο του Θεόδωρου Βαλαχά. Στο πρώτο κείμενο από την έκθεση του καπετάν Χορτιάτη, που σώζεται υπό μορφή σημείωσης και αναφέρεται στα γεγονότα, ο τελευταίος κάνει λόγο για ένα ελληνικό αυτοκίνητο, το οποίο προιγήθηκε τουλάχιστον μιάμισης ώρας χρονικά (10.30 π.μ.), και για ένα δεύτερο που αφήνει να εννοηθεί ότι ήταν γερμανικό (12.00 μ.μ.). Στο δεύτερο σημείωμα αντίθετα στο δεύτερο έγγραφο αναφέρεται σε δύο αυτοκίνητα που έφτασαν και ενεπλάκησαν στη συμπλοκή σχεδόν ταυτόχρονα.¹⁵ Ο καπετάν Χορτιάτης αποσιωπά και την προσωπική διαταγή που έδωσε στο Φαρσακίδη και στο Δήμου να επιστρέψουν στο σημείο του φυλακίου μετά το πρώτο χτύπημα. Την ίδια περίεργη τουλάχιστον στάση κράτησε ο καπετάνιος του Ε.Λ.Α.Σ. και όταν αργότερα συναντήθηκε παρουσία του Θόδωρου Βαλαχά με το Γιώργο Φαρσακίδη. Όταν ο τελευταίος του υπενθύμισε τη διαταγή που τους έδωσε στις 2 Σεπτεμβρίου του 1944, ο Κυρκιμιτζής απάντησε λακωνικά και ανεξήγητα "*Τι τα σκαλίζεις αυτά, ας τα ξεχάσουμε τώρα*". Να σημειωθεί ότι επί σειρά ετών ο ίδιος δεν παραδεχόταν ότι βρισκόταν τη συγκεκριμένη ημερομηνία στο Χορτιάτη.

Ανακρίβειες και υπερβολές παρουσιάζει και η αφήγηση των γεγονότων από το

15 Θ. Βαλαχάς – Δ. Θεοχάρη, *ό.π.*, σσ. 93-95.

Βάιο Ρικούδη, όπως τουλάχιστον αυτή καταγράφεται από την Έλλη Αλμετίδου.¹⁶ Ο Ρικούδης και ο καπετάν Φλωριάς (και η δική του μαρτυρία δόθηκε στην Αλμετίδου)¹⁷ μνημονεύουν ότι τοποθετήθηκαν τρεις ενέδρες σε πιθανά σημεία άφιξης των Γερμανών για να αποτρέψουν γερμανική επιχείρηση αρπαγής των ζώων του χωριού. Η κίνηση των Γερμανών προς το Αδραμέρι, όπως αυτή παρατέθηκε παραπάνω, δεν μπορεί να συσχετισθεί με την πληροφορία περί αρπαγής ζώων, που έδωσε υπεύθυνος του εφεδρικού Ε.Λ.Α.Σ. του Χορτιάτη. Ο ισχυρισμός του Ρικούδη για την ταυτόχρονη σχεδόν άφιξη των δύο αυτοκινήτων έρχεται σε αντίθεση με το πρώτο έγγραφο του καπετάν Χορτιάτη, στο οποίο αναφερθήκαμε προηγουμένως. Το πλέον παράδοξο είναι πάντως η προσπάθειά του να αναπαραστήσει μία συμπλοκή που διήρκεσε για αρκετή ώρα με την έλευση των δύο (!) αυτοκινήτων, ενώ ισχυρίζεται ότι λίγο αργότερα η διμοιρία του ενισχυμένη με ομάδα ανταρτών πολέμησε επί δύο ώρες (!) τους 500 Γερμανούς για να δώσει την ευκαιρία στους Χορτιατινούς να εγκαταλείψουν με ασφάλεια το χωριό. Τις πληροφορίες αυτές δεν επιβεβαιώνουν ούτε ο καπετάν Χορτιάτης, ούτε ο Φαρσακίδης. Είμαστε πεπεισμένοι ότι τόσο ο καπετάν Χορτιάτης, όσο και ο Βάιος Ρικούδης προσπάθησαν μέσα από τις προσωπικές τους αφηγήσεις για το γεγονός, οι οποίες συνιστούν μια λογοτεχνική επανεγγραφή του αρχικού συμβάντος (αφού το αρχικό γεγονός ανεξαρτητοποιείται και παρεισδύουν στην αφήγηση τους πλήθος μυθοπλαστικών στοιχείων), να αποσείσουν τόσο υπαρκτές δικές τους λάθος εκτιμήσεις κι ενοχές, όσο κι ενοχές που συγκεκριμένοι πρωταγωνιστές του μετεμφυλιακού κράτους έντεχνα και μεθοδικά φόρτωσαν στις πλάτες των αντιστασιακών για να συγκαλύψουν τις δικές τους τεράστιες ευθύνες. Δεν είναι στις προθέσεις της δικής μας εργασίας, κυρίως λόγω του δεδομένου αριθμού λέξεων τις οποίες δεν μπορούμε να υπερβούμε, να μπούμε στη λογική της συγκριτικής αλληλοαναίρεσης των όσων έχων ειπωθεί από αυτούς που επέζησαν της καταστροφής. Άλλωστε το πολύ καλό βιβλίο του Θεόδωρου Βαλαχά ελέγχει διακριτικά, αλλά ουσιαστικά όλες τις ανακρίβειες από αυτές διηγήσεις και τις μαρτυρίες. Μπορούμε όμως να επισημάνουμε, οριοθετώντας τη σχέση ιστοριογραφίας, λογοτεχνίας και ετερότητας (αφού απειλητική εσωτερική ετερότητα αποτελούσαν οι αντιστασιακοί για το μετεμφυλιακό ελληνικό κράτος), ότι η δημιουργία και η διατήρηση της κοινωνικής συνοχής (ένα πολύπλοκο φαινόμενο με ευρείες κοινωνικές και ψυχολογικές παραμέτρους) γύρω από την ομοιομορφία κι άρα η αντιδιαστολή της με την (κάθε είδους) ετερότητα, δημιουργήσε τρόπους κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης με τεκμαρτές μεν ομοιογένειες

16 Έλ. Αλμετίδου – Κουτσιαλή, *ό.π.*, σσ. 25-27.

17 Έλ. Αλμετίδου – Κουτσιαλή, *ό.π.*, σσ. 58-60.

(Ροζάνης),¹⁸ αλλά που η τεκμαρτότητά τους δε θα μπορούσε να αντιστρατεύεται τη συναίρεση των προτιμήσεων των κυρίαρχων ομάδων.

Εύλογα γεννιέται το ερώτημα, γιατί ο Χορτιάτης έπρεπε να πληρώσει τον φόρο του αίματος με τη σφαγή των γυναικόπαιδων και το κάψιμο του χωριού; Κι ακόμα για ποιο λόγο οι Γερμανοί, αλλά και οι "Σύμμαχοι" μας προσπάθησαν να σβήσουν από την μνήμη και τα αρχεία τους την τραγωδία του Ολοκαυτώματος; Απαντήσεις που ο Γιώργος Φαρσακίδης αναζητά στην περιβόητη "Συμφωνία της Λισσαβόνας" τον Αύγουστο του 1944 μεταξύ ανώτερων Βρετανών και Γερμανών αξιωματούχων, για την οποία πάντως μας λείπει μια ενδελεχής διασταύρωση πηγών.¹⁹ Η Συμφωνία προέβλεπε την ανενόχλητη από τους Βρετανούς αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων από την Ελλάδα. Οι Γερμανοί θα ανέθεταν την καταστολή της Αντίστασης στα καλοεξοπλισμένα απ' αυτούς Τάγματα Ασφαλείας,²⁰ τα οποία σε συντονισμό και κοινή δράση της δύναμης της χωροφυλακής και μονάδων του Αγγλικού στρατού που θα αποβιβαζόταν έγκαιρα, θα καταλάμβαναν τη Θεσσαλονίκη και θα εξουδετέρωναν το Εαμικό κίνημα. Οι Γερμανοί ήταν πεπεισμένοι για τα πολλαπλά προβλήματα που οι Άγγλοι θα αντιμετώπιζαν στην Ελλάδα και προσπαθούσαν, στα όρια των δυνατοτήτων τους πλέον, να μετουσιώσουν σε πράξη μια ανάλογη σύρραξη.²¹ Τα παραπάνω, βέβαια, δε χρειάζονται την επικύρωση από μια μυστική συμφωνία, γιατί εκ των πραγμάτων αποδείχτηκε ότι εφαρμόστηκαν στην πράξη στη μετέπειτα περίοδο. Ήδη από τον Αύγουστο του 1944, μετά την αποχώρηση από την Ελλάδα της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών και των δυο συνταγμάτων της 4^{ης} Μεραρχίας SS,²² η Ελλάδα κηρύχτηκε ζώνη πολεμικών επιχειρήσεων, κάτι που σήμαινε σύμφωνα με τη διαταγή του Χίτλερ τη διεξαγωγή ολοκληρωτικού πολέμου στο έδαφός της. Στη διάρκεια της προηγούμενης περιόδου η επιβολή των αντιποίνων στους συνεργάτες ή τους υποτιθέμενους

18 Στ. Ροζάνης, *Σημειώσεις για το μάθημα «Πολυπολιτισμικότητα και Μειονότητες»* Πάντειο Πανεπιστήμιο Τμήμα Επικοινωνίας Μέσων Και Πολιτισμού, Αθήνα 1999.

19 Β. Π. Μαθιόπουλος, *Ο Δεκέμβριος του 1944*, Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 1994, σ. 100-102. Πρέπει πάντως να σημειώσουμε ότι για τη συγκεκριμένη αναφορά της αποκάλυψης της διπλωματικής συμφωνίας Τσάρτσιλ – Χίτλερ, από τον υπουργό Πολεμικής Παραγωγής του Γ' Ράιχ Άλμπερτ Σπέερ στο συγγραφέα του βιβλίου δεν παρατίθεται, όπως ίσως να είναι φυσικό, καμία παραπομπή σε επίσημο έγγραφο ή κάτι ανάλογο.

20 Την εποχή αυτή τα Τάγματα Ασφαλείας έφθασαν στη μέγιστη αριθμητική τους δύναμη αγγίζοντας τους 30.000 άνδρες, αριθμοί συγκρίσιμοι με την ενεργό δύναμη του Ε.Λ.Α.Σ. κατά την ίδια περίοδο.

Γ. Μαργαρίτης *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005, τ.1, σ. 59.

21 Β. Μαθιόπουλος, *ό.π.*, σσ. 153-157.

22 Ε. Δορδανάς, *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία 1941-1944*, Διδακτορική διατριβή, Ιστορικό Τμήμα, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2002 (ηλεκτρονική μορφή), σ. 703.

ομοϊδεάτες των ανταρτών ακολουθούσε μετά την πάροδο ενός εύλογου χρονικού διαστήματος. Όμως μετά την αποχώρηση των επίλεκτων μονάδων, οι Γερμανοί και οι ελληνόφωνοι συνεργάτες τους ένοιωσαν πανικό κι ανασφάλεια. Ενδεικτική είναι η περίπτωση της σύσκεψης στο γραφείο του Γερμανού στρατιωτικού Διοικητή Ρέσκο, στις 9 Σεπτεμβρίου του 1944, με συμμετοχή των αρχηγών των γερμανοεξοπλισμένων διοικητών των Ταγμάτων Ασφαλείας, όπου πιθανολογείται ότι συζητήθηκαν τα που θα έπρεπε να ληφθούν όχι εναντίων των ανταρτών, αλλά εναντίον των κατοίκων, ώστε η πόλη να παραμένει δια της τρομοκρατίας κάτω από τον γερμανικό έλεγχο!²³ Ο νομάρχης των χιτλερικών, Χρυσοχόου, υπήρξε ο εντεταλμένος που θα συντόνιζε την επάνοδο των μεταλλαγμένων σε ΕΔΕΣ Ταγμάτων Ασφαλείας στη Θεσσαλονίκη. Ωστόσο, με τα απανωτά χτυπήματα που δέχονταν από τον Ε.Λ.Α.Σ. το όλο σχέδιο, κινδύνευε να ματαιωθεί. Ο Χορτιάτης ως ορμητήριο του Ε.Λ.Α.Σ. θα έπρεπε να εκλείψει. Ο αφανισμός του από τους Γερμανούς και το Σούμπερτ δείχνει να είχε δρομολογηθεί. Απορίες και βιαστικές κρίσεις σχετικά με την προγραφή του Χορτιάτη και όχι άλλων χωριών π.χ το Λιβάδι, όπως αυτές που εκφράζει ο Γεώργιος Γκουραμάνης στο βιβλίο του, και στις οποίες βέβαια απαντά εν μέρει ο Θεόδωρος Βαλαχάς, μπορεί πολύ εύκολα να απαντηθούν. Αρκεί κανένας να "διαβάσει" έναν χάρτη της περιοχής και να εντάξει σε αυτόν το οδικό δίκτυο της εποχής που μελετούμε.²⁴ Αντίθετα, εύλογα θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε τι θα είχε συμβεί στις 2 Σεπτέμβρη του 1944 εάν δεν είχε πραγματοποιηθεί η ενέδρα των ανταρτών, που ασφαλώς ούτε αιτία, ούτε αφορμή των αντιποίνων μπορεί να θεωρηθεί. Μήπως μια ανεπίωτη τραγωδία άνευ προηγουμένου;

Τις παραμονές του ολοκαυτώματος ο Σούμπερτ με τους "ειδικευμένους σφαγείς" του, ανακλήθηκε εσπευσμένα στο Ασβεστοχώρι,²⁵ ενώ γερμανικά τμήματα που παρέστησαν στις σφαγές (το σύνολο των Γερμανών στρατιωτών ανέρχεται σε περισσότερα από 400 άτομα) είχαν μεταφερθεί από την Θεσσαλονίκη στο Ασβεστοχώρι και επέστρεψαν στη βάση τους μετά την καταστροφή.²⁶ Η μη αναλογική προβολή και αξιολόγηση όμως αυτού του γεγονότος από την επίσημη ιστοριογραφία και την τοπική παράδοση (σε αντιδιαστολή με τον αστικό μύθο του γιατρού), την τοποθετεί, όπως επισημάναμε, στην καρδιά των πολιτιστικών και θεσμικών δομών των μοντέρνων κοινωνιών αναδεικνύοντας το πολύπλοκο δίκτυο μικρο-δυνάμεων που διαποτίζει

23 Ε. Δορδανάς, *ό.π.*, σ. 735.

24 Γ. Γκουραμάνης Γεώργιος, *Ο Ιστορικός Χορτιάτης*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 44-47

25 Αθ. Φωτίου, "Εγκλημα και τιμωρία: ο 'Μακεδόνας' Φριτς Σούμπερτ (1944-1947)", *Θεσσαλονικέων πόλις*, (2006) τχ. 20, σ. 87.

26 Ε. Δορδανάς, *ό.π.*, σ. 728.

κάθε πλευρά της κοινωνικής ζωής, αναπαράγοντας και ανατροφοδοτώντας το κυρίαρχο πρόσωπο της κοινωνικής εξουσίας.²⁷ Το αναγνωριστικό αυτοκίνητο με τους οπισμένους που στάλθηκε στις δυο του Σεπτέμβρη, λίγη ώρα προτού κινήσει η φάλαγγα δεν ήταν παρά ο προπομπός, όπως γινόταν πάντοτε και συχνά με τρόπο προκλητικό για πολεμικές επιχειρήσεις, κυρίως για ψυχολογικούς λόγους. Όσο για τους δυο Γερμανούς (πιθανόν τραυματίες), που είχαν ξεφύγει, ήταν πολύ δύσκολο να προλάβουν να καλύψουν την απόσταση των έξι χιλιομέτρων για να φτάσουν μέσα απ' τα χωράφια στο Ασβεστοχώρι, προτού αρχίσει να κατεβαίνει η φάλαγγα των αυτοκινήτων. Τα γερμανικά τμήματα μετά την επιδρομή επέστρεψαν στη Θεσσαλονίκη και ο επικεφαλής τους, ανθυπολοχαγός της 501^{ης} μονάδας της Στρατιωτικής Αστυνομίας Βίλι Πόλμαν, πολύ ευχαριστημένος από την έκβαση της επιχείρησης ενημέρωσε τηλεφωνικά τους ανωτέρους του από τη Θεσσαλονίκη ότι "*καταδιώξαμε τους κατοίκους του Χορτιάτη μέχρι θανάτου*".²⁸ Κι ενώ οι υπεύθυνοι του Ε.Α.Μ. προέτρεπαν τους κατοίκους να φύγουν – και τελικά συνόδεψαν το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού στη σωτηρία – ο πρόεδρος (Χρήστος Μπαντάτσιος) και ο ιερέας (Δημήτριος Τομαράς) του χωριού θεώρησαν ότι θα επιτύγχαναν συμφωνία που θα απέτρεπε την καταστροφή του χωριού. Η παρουσία και ο ρόλος των ελληνόφωνων συνεργατών των Γερμανών υπό την καθοδήγηση του Πέτρου Κωνσταντινίδη, του διαβόητου Φριτς Σούμπερτ και των υπαρχηγών του Καπετανάκη και Γερμανάκη, σε ό,τι επακολούθησε ήταν καθοριστικός. Είναι αυτοί που ουσιαστικά πραγματοποίησαν τις πιο ειδεχθείς και αποτρόπαιες πράξεις. Ο Σούμπερτ είχε το γενικό πρόσταγμα και επομένως η θηριωδία αυτή θα πρέπει να αποδοθεί πιθανότατα σε δική του πρωτοβουλία. Οι χαρακτηριστικές μαρτυρίες από τους ελάχιστους επιζήσαντες αποκαλύπτουν ότι ορισμένοι Γερμανοί στρατιώτες προσπάθησαν να γλυτώσουν κατοίκους του χωριού.²⁹

Τα αντίποινα των Γερμανών στην Ελλάδα κατά τους πρώτους μήνες της κατοχής και τουλάχιστον ως τον Οκτώβρη του 1941 (Κερδύλλια, Δράμα) είχαν ως στόχο την τρομοκράτηση του ελληνικού πληθυσμού και την άταξη της δράση των πρωτοεμφανιζόμενων αντιστασιακών ομάδων εν τη γεννήσει τους και χαρακτηρίζοντας από μια παρεμφερή δομική οργάνωση. Σε μια δεύτερη φάση που ξεκινά από την άνοιξη του 1943 και διαρκεί μέχρι την αποχώρησή των γερμανικών στρατευμάτων τα αντίποινα παίρνουν τη μορφή εκκαθαριστικών επιχειρήσεων με σκοπό την ερήμωση των χωριών εκείνων που αποτελούσαν πηγή στρατολόγησης και εφοδιασμού της αντίστασης. Οι

27 R. Cox, *Shaping Childhood Things of Uncertainty in the history of Adult-Child Relations*, Routledge, New York 1996, p. 5.

28 Ε. Δορδανάς, *ό.π.*, σ. 728.

29 Έλ. Αλμετίδου – Κουτσιαλή, *ό.π.*, σσ. 28, 29, 32, 33, 35, 36, 50, 53.

βασικές διαφοροποιήσεις στη μεθόδευσή τους προκύπτουν σ' αυτά από τον πρωταγωνιστικό ρόλο που αναλαμβάνουν τα Τάγματα Ασφαλείας που συγκροτούνταν από τους ένοπλους δασίλογους. Αν και θεωρούμε ότι δεν μας επιτρέπεται να εντάξουμε την περίπτωση του Χορτιάτη στην κατηγορία των αντίποινων, αλλά σε αυτή των εγκλημάτων πολέμου, τα γεγονότα αυτά καθευατά μας σοκάρουν και μας δημιουργούν μια σειρά αναπάντητων ερωτημάτων, καθώς Γερμανοί και ταγματасφαλίτες έδρασαν εδώ με έναν τελείως διαφορετικό τρόπο. Δεν εξαιρέθηκαν υπερήλικες και γυναικακόπαιδα, οι αντιπρόσωποι των φορέων εξουσίας δεν έτυχαν διαφορετικής μεταχείρισης, αλλά το πλέον αποτρόπαιο όλων υπήρξε ο τρόπος εξόντωσης των θυμάτων, με χρήση φούρνου και ταυτόχρονη πυρπόλησή του – μέθοδο που ο Σούμπερτ χρησιμοποιούσε στην Κρήτη. Επί πέντε ημέρες, μέχρι την άδεια που δόθηκε στον Ερυθρό Σταυρό να επισκεφτεί το Χορτιάτη και να επιχειρήσει να καταγράψει τις ανθρώπινες και υλικές απώλειες, οι δασίλογοι πλατισκοιολογούσαν συστηματικά. Την ίδια μέρα αποχώρησαν από τον τόπο του ολοκαυτώματος και όλοι οι Γερμανοί.

Είναι γνωστό ότι ενώ οι ανάλογες περιπτώσεις αντίποινων έχουν καταγραφεί εκτενώς στα γερμανικά στρατιωτικά έγγραφα, τα όσα συνέβησαν στον Χορτιάτη, κατά «παράδοξο τρόπο» δεν έχουν καταχωρηθεί καν, σαν μην είχαν συμβεί! Οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι η χρονική περίοδος είναι η χειρότερη για τους Γερμανούς, καθώς τους βρίσκει στο δρόμο της υποχώρησης και σε μια περιοχή που αποτελεί κομβικό σημείο για τη διαφυγή τους. Η σύγχυση που επικρατεί στους κόλπους των γερμανικών στρατευμάτων αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στην κατά λάθος μεταξύ τους συμπλοκή στο χωριό Βασιλούδι.³⁰ Όπως ήδη έχουμε προηγούμενα αναφέρει ο Πόλμαν ενημέρωσε τους ανωτέρους του στο τρίτο επιτελικό γραφείο τηλεφωνικά και όχι γραπτά. Γενικόλογη, ελλιπής και ασαφής χαρακτηρίζεται και η αναφορά στη σφαγή του Βίλχεμ Χάμμερ, επικεφαλής του τρίτου επιτελικού γραφείου, κατά την απολογία του στη δίκη της Νυρεμβέργης, "*Θυμάμαι μια άλλη περίπτωση κατά την οποία μια γερμανική ομάδα εργασίας, η οποία είχε επιφορτιστεί με την επισκευή των εγκαταστάσεων υδροδότησης της Θεσσαλονίκης, έπεσε σε ενέδρα και εξοντώθηκε λίγο έξω από το χωριό Χορτιάτης*".³¹ Θα είναι παράλειψη όμως αν το ολοκαύτωμα του Χορτιάτη δε συσχετιστεί με τον πρωταγωνιστικό ρόλο που διαδραμάτισαν σ' αυτό τα Τάγματα Ασφαλείας. Οι Γερμανοί είχαν άλλωστε από καιρό εγκαθιδρύσει μία "εμφύλια βία" με σκοπό να αποδυναμώσουν το αντιστασιακό μέτωπο. Η δράση των ανθρώπων που συγκρότησαν τον πολύμορφο κόσμο των Ταγμάτων Ασφαλείας

30 Θ. Βαλαχάς – Δ. Θεοχάρη, *ό.π.*, σ. 208.

31 Ε. Δορδανάς, *ό.π.*, σ. 730.

και υπηρέτησαν τη λογική της ολοκληρωτικής αποδοχής της ξένης κατοχής δεν αποτελεί φαινόμενο αποκλειστικά τοπικού χαρακτήρα. Ούτε βέβαια τα κίνητρα των συμμετεχόντων στις ομάδες αυτές ταυτίζονται.³² Ίσως οι λόγοι της περιέργης «δι-αγραφής» της σελίδας του ολοκαυτώματος να πρέπει να αναζητηθούν και μέσα σε μια προσπάθεια συγκάλυψης ή και συγχώρεσης τόσο των Γερμανών, όσο κυρίως των Ελλήνων συνεργατών τους, που συχνά αναλάμβαναν πρωταγωνιστικό ρόλο. Γερμανοί και αντάρτες άλλωστε ηττήθηκαν και οι δύο στο πεδίο της μάχης. Η ιστορία γράφεται συνήθως από τους νικητές, αλλά καμιά φορά σβήνεται κιόλας.

Ο μύθος του Χορτιάτη, *κακοί αντάρτες vs σωτήρα γιατρού* καλλιιεργήθηκε συστηματικά και με πρόθεση για πάρα πολλά χρόνια. Τα παραποιημένα γεγονότα επαναλαμβάνονται δυστυχώς ακόμα και σήμερα, ενώ και νέα "στοιχεία" που δεν αντέχουν σε καμία σοβαρή επιστημονική διερεύνηση προστίθενται κατά καιρούς και αναλαμβάνουν να υπηρετήσουν το στόχο της μυθοποίησης μέσα από την δημιουργία και την επανάληψη στερεοτύπων. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε διαδικτυακά φόρα ο Γερμανός γιατρός έχει στο μεταξύ προαχθεί σε Αντισυνταγματάρχη,³³ ενώ αλλού ο αντιστασιακός που "καθοδήγησε" την επιχείρηση χαρακτηρίζεται επιπόλαιος και ανίκανος.³⁴ Σύγχρονοι ιστορικοί με αναμφίβολα μεγάλο ερευνητικό έργο αβασάνιστα επιμένουν στην αναπαραγωγή της βολικής εκδοχής της σκοπιμότητας της ενέδρας, ενώ ακόμη και στην επίσημη ιστοσελίδα της εφημερίδας Χορτιάτης 570 ο Γερμανός γιατρός επανέρχεται.³⁵

Στη δική μας εργασία δεν επιδιώξαμε την κατασκευή μιας κοινωνιολογικής εκδοχής της ιστορίας του ολοκαυτώματος του Χορτιάτη. Παραδεχόμαστε εξ αρχής την ύπαρξη πολλαπλών όψεων της αλήθειας και ότι προφανώς είναι παράλογο και επικίνδυνο αφελές να πιστέψει κανείς σε ένα και μοναδικό πρότυπο ιστορικής συγγραφής. Η υποκειμενικότητα του κάθε ιστορικού ωστόσο, οι δεσμοί του με άλλους επιστημονικούς κλάδους, όπως η ψυχολογία, η οικονομία, η πολιτική, η προσωπική του ιδεολογία, αλλά και οι σχέσεις που αναπτύσσει με την εξουσία δεν μας επιτρέπουν να δικαιολογούμε "ανυπακοή" εκ μέρους του σε ορισμένους πολύ σαφείς συναινετικούς κανόνες που του διασφαλίζουν την κατά το δυνατό αποφυγή στρεβλώσεων

32 Στρ. Ν. Δορδανάς, *Έλληνες εναντίον Ελλήνων*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 15-17, 43-45.

33 Βλ. τη σχετική αναφορά του "Χίτι" για το ολοκαύτωμα στο Phorum.gr, <http://www.phorum.gr/viewtopic.php?f=51&t=6437>, 7 Σεπτεμβρίου 2005.

34 Βλ. το αναρτημένο άρθρο των Μαριέτα Χατζηνώτα – Ισμήνη Τορνιβούκα "Η Θεσσαλονίκη στην Κατοχή (Απρίλιος 1941 – Οκτώβριος 1944)", στην ενότητα για το ολοκαύτωμα στο http://poseidon20.anatolia.edu.gr/history_web_final_s03/ww2_kai_antitansi.htm

35 Βλ. τη σχετική αναφορά στην ενότητα για το ολοκαύτωμα στο <http://www.hortiatis570.gr>

παντός τύπου. Δεν υπάρχει Ιστορία χωρίς τεκμήρια, μεθοδολογία, όρια και τελικούς σκοπούς. Η Ιστορία δεν πρέπει να επιδιώκει χειραγωγήσεις και παράδοση μαθημάτων. Η Ιστορία δεν πρέπει να συγγέεται με φιλοσοφικούς στοχασμούς και λογοτεχνικά δοκίμια, άσχετα εάν σημαντικά μπορεί να ωφεληθεί από την ενσωμάτωσή τους στις αποδεικτικές της προθέσεις.